

AUSRA VAICIONAITE

M. ŠLAPELIENĖS KNYGYNAS VILNIUJE: IŠTEIGIMAS, DARBO SĄLYGOS IR BENDRIEJI VEIKLOS BRUOŽAI

Apibendrinančio darbo, skirto M. Šlapelienės knygynui, nėra. Pasirodė tik keli straipsniai, nagrinėjantys šios įstaigos veiklą vienu kuriuo nors aspektu. O. Narbutienės¹, E. Petrauskaitės², V. Semaškienės³ ir V. Žuko⁴ straipsniuose, remiantis M. Šlapelienės atsiminimais, nušviestos knygyno įsteigimo aplinkybės, darbo sąlygos, pateikti kai kurie savininkų biografijos faktai. Svarbi yra V. Žuko sudaryta M. Šlapelienės knygyno leidinių ir kalbininko J. Šlapelio darbų bibliografija⁵. To paties autoriaus lietuvių bibliografijos istorijoje⁶ yra pateikta duomenų apie M. Šlapelienės knygyno katalogus.

Šio darbo uždavinys — aptarti knygyno steigimo aplinkybes, išanalizuoti pagrindines veiklos sritis, nurodant ryšį su visuomeniniu XX a. pirmosios pusės Vilniaus gyvenimu, išryškinti knygyno vaidmenį lietuvių kultūros istorijoje. Straipsnį sudaro dvi dalys: 1) knygyno įsteigimas, darbo sąlygos ir bendrieji veiklos bruožai ir 2) knygyno komercinė veikla.

Pagrindinis darbo šaltinis — archyvinė M. Šlapelienės knygyno medžiaga, saugoma Vilniaus universiteto ir Mokslių akademijos bibliotekų rankraščių skyriuose. Straipsnio autorė peržiūrėjo įvairių visuomeninių organizacijų, komercinių įstaigų, pavienių asmenų rašytus laiškus ir sąskaitas M. Šlapelienės knygynui, susipažino su knygyno savininkės atsiminimais, visuomeniniu ir kultūriniu Vilniaus gyvenimu. Darbe remtasi ir M. Šlapelienės prisiminimais apie knygyno veiklą, paskelbtais „Bibliotekininkystės ir bibliografijos klausimuose“⁷, „Bibliotekų darbe“⁸ ir

¹ Narbutienė O. Susitikimai su „pirmąja Birute“ // Kult. barai. — 1980. — Nr. 6. — P. 58—61.

² Petrauskaitė E. Pirmas lietuviškas knygynas Vilniuje // Naujoji vaidilutė. — 1941. — Nr. 4. — P. 178—183.

³ Semaškienė V. Pirmoji Birutė // Taryb. moteris. — 1970. — Nr. 6. — P. 8—9.

⁴ Žukas V. M. Šlapelienės knygyno leidinių ir kalbininko J. Šlapelio darbų bibliografija // Bibliotekininkystės ir bibliografijos klausimai. — 1965. — T. 2. — P. 149—176.

⁵ Žukas V. „Knyga — mano gyvenimas“ // Lit. ir menas. — 1980. — Birž. 14. — P. 14.

⁶ Žukas V. Lietuvių bibliografijos istorija (iki 1940 m.). — V., 1983. — T. 1. — 264 p.

⁷ Šlapelienė M. M. Šlapelienės Lietuvių knygynas Vilniuje // Bibliotekininkystės ir bibliografijos klausimai. — 1965. — T. 4. — P. 137—149.

⁸ Piaseckaitė-Šlapelienė M. M. Piaseckaitės-Šlapelienės prisiminimai // B-kų darbas. — 1970. — Nr. 5. — P. 32—36.

„Tarybiniame mokytojuje“⁹. Knygyno istorijai informacijos teikia periodiniai leidiniai, ypač jų kronikos skyriai.

XX a. pradžios politiniai įvykiai nulėmė naują svarbų etapą Lietuvos knygų prekybos istorijoje. Po spaudos draudimo panaikinimo (1904 m.) atsirado sąlygos lietuviškiems knygynams kurtis. Šio amžiaus pradžioje lietuviškomis knygomis prekiaavo keliaujantieji pardavėjai (škaplierininkai, karabelninkai, knygevežiai), knygų kioskai, knygynai. Vaikščiodami po kaimus ir miestelius, neaplenkdami didesnio žmonių susibūrimo vietų, škaplierininkai siūlydavo daugiausiai religinio turinio literatūrą. Knygas jie įsigydavo su nuolaida knygynuose.

Knygų kioskai buvo statomi žmonių gausiau lankomose vietose — turgaus aikštėse arba prie šventorių. Šie kioskai veikdavo švenčių ir turgaus dienomis. Knygų kioskų asortimentas beveik nesiskyrė nuo škaplierininkų siūlomų knygų. Tai daugiausia religinio turinio literatūra. Pasaulietinių knygų buvo mažai. Ant prekystalių pasitaikydavo ūkininkams skirtų leidinių, elementorių, sapnininkų ir šiek tiek grožinės literatūros knygelėlių. Kioskų savininkai knygas įsigydavo su nuolaida iš didesniųjų knygynų.

XX a. pradžioje prekyba lietuviškomis knygomis suklestėjo didžiausiose Lietuvos miestuose, nors ten lietuvių gyveno mažai. Daugiausia knygų prekybininkų įsikūrė Vilniuje ir Kaune. 1904 m. Vilniuje buvo 41 knygynas, o 1913 — daugiau kaip 60 (paprastai labai smulkios prekybinės įmonės). Be to, miestas garsėjo ir savo bukinistiniais knygynais. Pirmąjį Lietuvoje lietuviškų spaudinių knygyną prie „Vilniaus žinių“ redakcijos 1904 m. įkūrė Petras Vileišis. Nuo 1904 iki 1914 m. Vilniuje, be jau minėto, veikė M. Piaseckaitės-Slapelienės, „Lietuvos“, „Birutės“ lietuviški knygynai ir J. Zavadskio knygyno lietuviškų spaudinių skyrius. Visi lietuviškų knygynų savininkai — P. Vileišis, M. Slapelienė, J. Slapelis, J. Kriaučiūnas, J. Paketuris, M. Pečkauskaitė-Satrijos Ragana — buvo žymūs to meto visuomenės ir kultūros veikėjai. Lietuviškų knygynų asortimentas priklausė nuo jų savininkų komercinių ryšių. Daugiausia prekybinių partnerių turėjo J. Zavadskio ir M. Slapelienės knygynai.

Kaune pirmąjį lietuviškomis knygomis prekiaujantį knygyną ryžosi įsteigti kompozitorius J. Naujalis (1904 m.). Po kelerių metų knygynus atidarė K. Rutskis ir O. Vitkauskytė. Juose buvo prekiaujama įvairaus turinio literatūra. Įkurta ir specializuotų knygynų. Sv. Kazimiero draugijos ir A. Petronio knygynuose didžiausią dalį parduodamų knygų sudarė religinio turinio literatūra, o Krikščionių liaudies mokytojų šelpimo draugijos knygynas rūpinosi vadovėlių platinimu.

Lietuviškų knygynų periferijoje buvo nedaug, ypač jų stigo Vilniaus krašte. Daugiausia lietuviškų knygynų buvo įsteigta 1905—1907 m. Antai tarp Zidikų ir Kretingos jų buvo atidaryta net 11. Vėliau, maždaug 1890—1909 m., pastebimas atoslūgis, nors nauji knygynai steigėsi ir ta-

⁹ Piaseckaitė-Slapelienė M. M. Piaseckaitės-Slapelienės prisimi imai // Taryb. mokytojas. — 1970. — Birž. 26. — P. 4.

da¹⁰. Knygynų savininkai negalėjo prekiauti visomis gaunamomis knygomis. Juos varžė cenzūros sudaryti uždraustų pardavinėti knygų sąrašai, kuriais remdamiesi valdžios pareigūnai darė kratas.

Didžiųjų knygynų savininkai rūpinosi savo knygyno reklama. Laikraščiuose buvo spausdinami įvairių knygynų siūlomų knygų sąrašai. Knygynai leido ir knygų katalogus. Pasirodė M. Slapeliienės, J. Zavadskio, J. Naujalio, K. Rutskio, Sv. Kazimiero draugijos ir kitų knygynų katalogai.

Lietuviškų knygų skaičius svyravo priklausomai nuo pirkėjų išgalių, prekybininkų komercinių sugebėjimų. Apskritai knygynų būklė daug kur buvo prasta. Nemažai knygynų, neilgai gyvavę, turėjo užsidaryti, kiti vos vertėsi. Ilgiausiai veikęs lietuviškas knygynas (įkurtas 1906 m.) priklausė M. Slapelienei.

Šį knygyną sumanė įsteigti trys asmenys: M. Piaseckaitė-Slapeliene, J. Slapelis ir E. Brazaitytė. Kiekvienam iš jų knygų prekyboje teko skirtingas vaidmuo. M. Slapeliene be pertraukos dirbo visą šios įstaigos gyvavimo laiką. Reikalų vedėjas buvo J. Slapelis, tvarkęs komercinę knygyno veiklą. Jam kurį laiką pasitraukus iš Vilniaus, šį darbą perėmė žmona. Trečioji savininkė E. Brazaitytė knygyne dirbo iki 1907 m. Zandarų persekiojama už socialdemokratinę veiklą, knygyninkė buvo priversta pasitraukti iš kompanionių.

Pažymą dėl knygyno steigimo Vilniaus gubernatoriui įteikė M. Slapeliene, pasirašiusi po juo M. Piaseckaitės pavarde ir pažymėjusi savo bajorišką kilmę. J. Slapelis, nors jam ir priklausė lietuviško knygyno steigimo idėja, nesiryžo prašyti leidimo. Caro valdžiai studentai, ypač dalyvaujantys visuomeninėje veikloje, atrodė nepatikimi žmonės. Leidimą M. Slapeliene gavo 1906 m. sausio 18 d.¹¹ Sausio 26 d. jai buvo įteiktas Vilniaus miesto policijos valdybos dokumentas, leidžiantis išskubinti ant Blagoveščenskajos gatvėje esančio namo, pažymėto 13-uoju numeriu (dabar Dominikonų 11), iškaba su užrašu „Slapeliene knygynas“ rusų, lenkų ir lietuvių kalbomis. Rusiškas tekstas turėjo būti parašytas viršuje ir savo dydžiu negalėjo skirtis nuo lenkiško ir lietuviško. Šis užrašas virš M. Slapeliene knygyno kabojo iki 1939 m., kol jį pakeitė tik lietuviška iškaba.

Iš pradžių knygynas užėmė nedidelę patalpėlę su dviem langais. Ankstesni savininkai buvo palikę dvi spintas ir du stalus, kuriuos J. Slapelis įsigijo už 25 rublius. Patalpos nuoma kainavo 170 rublių per metus¹². M. Slapeliene apie knygyno steigimą savo atsiminimuose rašė: „Mudvi su E. Brazaityte ėmėmės tvarkyti patalpą, o Jurgis, surinkęs pinigų (turėjau aš susitaupiusi, E. Brazaitytei pradžiai tėvelis dar davė),

¹⁰ Raguotienė G. Knygynai XX a. pradžios Lietuvoje // Knygnešys. — 1990. — Nr. 2. — P. 43.

¹¹ Vilniaus generalgubernatoriaus kanceliarijos inspekinė byla // Lietuvos Respublikos centrinis valstybinis archyvas (toliau — CVA). — F600. — Ap. 1. — Nr. 223. — L. 32.

¹² Atsiminimai apie M. Slapeliene knygyną // Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau — VUB RS). — F119—139. — L. 16.

pasileido medžioti knygų. Jų nusipirko iš „Vilniaus žinių“, J. Zavadskio knygyną, „Aušros“ ir „Sviesos“ bendrovių. Atnešęs padėjo į spintą, lentynų dar nebuvo, nes jos tuo metu ir nebuvo reikalingos“¹³.

Knygynas buvo atidarytas¹⁴ 1906 m. vasario 18 d. Jo darbui vadovavo J. Šlapelis. Pagalbininkėms M. Šlapelienei ir E. Brazaitytei (buvusioms „Vilniaus žinių“ knygyno darbuotojoms) patirties netrūko.

1906 m. J. Zavadskio firma parengė ir J. Šlapelio užsakymu išleido lietuviškų knygų katalogą. Netrukus savininkai savo pirkėjams galėjo pasiūlyti visas kataloge išvardytas knygas. 1906 m. pabaigoje knygyne esančių leidinių skaičius labai išaugo, todėl 1907 m. J. Šlapelis išsinuomojo nemažas patalpas tuose pačiuose namuose ir perkėlė ten knygyną. Pirkėjai buvo aptarnaujami kambaryje su dviem dideliais langais, išeinančiais į gatvę. Tarp langų stovėjo stalas, dešinėje pusėje buvo matyti lentynos su knygų paroda. Patalpos viduryje stovėjo du pilni knygų prekystaliai. Ant vieno jų buvo sukamoji lentynėlė atvirukams. Gražiau išleistas ir įrištos knygos buvo laikomos spintoje. Kambario dešinės pusės kampe stovėjo krosnis, o už jos ėjo koridorėlis, kurio nemažą dalį buvo užėmęs prekystalis. Čia pat buvo įrengta lentyna. Ant jos ir šalia ant žemės gulėjo daug knygų ir laikraščių. Tame koridorėlyje buvo laikomas įrengimas įvairiems dokumentams kopijuoti. Einant koridoriumi, buvo galima patekti į nedidelę patalpėlę, pristatytą lentynų. Durys iš šio kambario vedė į koridorių, kuriame, kur tik galima, buvo pristatyta lentynų ir ant jų prikauta knygų. Koridoriaus dešinėje sienoje buvo įrengtos dvi spintelės, kur knygyno savininkai laikė įvairius dokumentus, laiškus. Iš koridoriaus buvo galima patekti į aukštą patalpą su dviem langais. Ši patalpa buvo skirta lituanistinei literatūrai. Tas pats koridorius vedė į kitą nemažą tamsią patalpą, kurioje buvo sudėta daug knygų. Iš čia buvo galima patekti į didelį erdvų kambarį su dviem langais į kiemo pusę. J. Šlapelis pasinaudojo trimis tuose namuose buvusiais rūšiais. Tiesa, vieną rūšį greitai teko palikti. Knygyno savininkai pasinaudojo ir nežymia skalbykla, pritaikyta patalpėle namo gale. Lenkų okupacijos metais joje buvo laikomos iš nepriklausomos Lietuvos atvežtos knygos. 1939 metų kratos metu šis kambarys nebuvo aptiktas.

1905 m. F. Bugailiškis įsteigė „Lietuviškų knygynelių draugiją“, kurios narė buvo ir M. Šlapelienė. Draugija sudarydavo bibliotekėles, siūsdavo jas filialams ir toliau komplektuodavo per M. Šlapelienės knygyną. Knygų rinkiniai steigiamiems „knygynešiams“ buvo sudaromi pagal „Knygynešio katalogą“ (rekomenduojamos literatūros rodyklę). Rodyklė, kurioje iš viso yra 102 pavadinimai, sudaryta iš 3 dalių: grožinės literatūros, politinės bei visuomeninių ir gamtos mokslų literatūros. Rodyklės turinys atspindėjo socialdemokratinės draugijos narių pažiūras. Grožinės literatūros skyriuje — lietuvių, rusų ir užsienio rašytojai: M. Valančius, A. Baranauskas, A. Vienažindis, V. Kudirka, Maironis, Žemaitė (10 pavadinimų), Lazdynų Pelėda, Vaižgantas, J. Biliūnas, S. Matulaitis,

¹³ Šlapelienė M. Atsimi imai... // VUB RS. — F119—139. — L. 16.

¹⁴ Ten pat.

F. Sileris, A. Mickevičius, H. Andersen, I. Krylovas, L. Tolstojus ir kiti. Politinės literatūros skyriuje šalia demokrato P. Višinskio knygelių buvo ir keletas marksistinės literatūros kūrinių. Rodyklėje visiškai nepamirėta religinė literatūra. Į M. Slapelių knygyną kreipėsi besistiegančių knygynėlių vedėjai, prašydami atsiųsti katalogus ir sukomplektuotas bibliotekėles. 1907 m. „Lietuviškųjų knygynėlių draugija“ buvo uždaryta.

Nebrangių knygelių galėjo įsigyti daugelis, bet atsirado ir brangesnių knygų pirkėjų. 1907 m. J. Slapelis ėmėsi steigti skolinamąjį knygynėlį (bibliotekėlę). Šiam sumanymui įgyvendinti reikėjo gauti valdžios leidimą. Nesitikėdamas jį gauti, knygyno savininkas vis vien ėmė komplektuoti bibliotekėlei skirtas knygas. Skolinamasis knygynėlis nebuvo reklamuojamas. Tiesa, kartą jis buvo paminėtas 1931 m. knygyno leistos S. Matijošaičio „Lietuvos istorijėlės“ viršelyje išspausdintame reklaminame skelbime. Bibliotekėlė buvo sudaryta iš knygyne parduodamų knygų. Ji buvo vis papildoma naujais leidiniais. Sukaupus daugiau knygų, iš knygynėlio buvo išimami netaisyklinga kalba parašyti leidiniai (daugiausia pasirodę JAV)¹⁵. Visos bibliotekėlės knygos buvo įrištos ir sunumeruotos. Apie naudojimosi knygynėliu sąlygas galima sužinoti iš J. Grigonio laiško M. Slapelienei. Jame rašoma: „Norėčiau ir verčia mane prie to tūlos priežastys, perskaityti kai kurias knygas, bet neturiu iš kur jų gauti. Taigi, gal paskolinsite iš knygyno ant tokių pat sąlygų, ant kokių duodama ir kitiems skaitytojams. Regis, kad Tamstos duodate knygas skaityti už paskirtą apmokėjimą, bet reikalaujate dar palikti pinigų tiek, kiek kainuoja paskolintos knygos“¹⁶. M. Slapeliene savo atsiminimuose rašo, kad žmonės vienas iš kito sužinodavo apie knygyno teikiamas naujas paslaugas, kuriomis skubėdavo pasinaudoti. Tai, kad bibliotekėlė veikė iki pat knygyno uždarymo (1945 m.), rodė jos reikalingumą.

Antraisiais knygyno gyvavimo metais M. Slapeliene, gerai nežinodama valdžios reikalavimų, vėl kreipėsi į Vilniaus miesto gubernatorių, prašydama leidimo prekiauti lietuviškomis ir lenkiškomis knygomis. Leidimą ji gavo 1907 m. lapkričio 11 d.¹⁷ (tokio dokumento valdžios pareigūnai iš knygyno savininkų nereikalavo; pakako turėti leidimą steigti knygyną). Prekybininkai, pardavinėjantys vien knygas, kaip ir švietimo įstaigos, buvo neapmokestinami. M. Slapeliene knygynėlyje prekyba kanceliariinėmis prekėmis pelno nedavė, todėl savininkai jomis prekiauti atsisakė.

Caro valdžia reikalavo, kad knygynai įsigytų vadinamąją spaudos inspektoriaus knygą. Į ją savininkai turėjo įrašyti gautas naujas knygas, taip pat pažymėti, iš kur jas gavo, kas autorius, kur spausdintos, kiek

¹⁵ Slapeliene M. M. Slapeliene atsiminimai apie knygyno skolinamąjį knygynėlį // VUB RS. — F119—120.

¹⁶ Grigonis J. J. Grigonio laiškas M. Slapeliene knygynui // Mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau — MAB RS). — F308—399.

¹⁷ Vilniaus generalgubernatoriaus kanceliarijos inspekcinė byla // CVA. — F600. — Ap. 1. — Nr. 223. — L. 12.

egzempliorių gauta ir kada. Retsykiams inspektoriai patikrindavo knygos įrašus.

M. Slapelienės knygynas gaudavo nemažai knygų iš užsienio. Sios knygos iš karto patekdavo į cenzūros įstaigas. Tikrintojai žiūrėdavo, ar nėra tarp atsiųstųjų uždraustų knygų. J. Slapelis gerai užmokėjo cenzoriams, ir tie, net nepėžiūrėtas knygas gražindavo savininkams, todėl knygynas gaudavo nemažai ir draudžiamų knygelių¹⁸.

1906 m. pabaigoje Lietuvoje įsiviešpatavo žiuri caro valdžios reakcija, prasidėjo kratos, suėmimai. 1906 m. rugsėjo 3 d. policija ėmė persekioti „Naujosios gadynės“ laikraštį, kurio redaktore pasirašinėjo E. Brazaitytė. Rugsėjo 13 d. policija jau šeimininkavo M. Slapelienės ir E. Brazaitytės „Lietuvių knygyne“. Buvo paimta viena baltarusiška ir keliolika lietuviškų knygelių¹⁹. Lapkričio 20 d. apie pirmą valandą nakties Vilniaus policija padarė kratą M. ir J. Slapelių bute²⁰. Užmezgęs ryšius su Peterburge veikusia baltarusiškos literatūros leidykla, knygynas sutiko platinti jos leidžiamas knygas. 1909 m. M. Slapelienei buvo iškelta baudžiamoji byla už antivalstybinės literatūros platinimą. Knygyno savininkė buvo kaltinama tuo, kad nuo 1906 m. rugpjūčio 13 d. iki 1909 m. birželio 16 d. savo knygyne pardavė 68 egzempliorius baltarusių kalba parašytos brošiūros „Baltarusių smuikas“ („Skrypka bielaruskaja“), žinodama, kad joje įdėtas anticarinis eilėraštis „Nelaisvės kaimynams“ („Susiedziam v nievoli“)²¹. M. Slapeliene šioje byloje gynė advokatas J. Vileišis. Caro valdžiai knygynas kėlė įtarimą, todėl jis buvo žandarų sekamas. 1910 m. birželio 13 d. J. Slapelis iš knygyno į namus parsivežė 4 skrynias knygų. Rytojau dieną J. ir M. Slapelių butas buvo nuodugniai policijos iškrėstas. Ieškojo draudžiamos platinti socialdemokratinės literatūros. Negalėdami išsivežti visų knygų (skryniuose jų buvo apie 100 pūdų), pareigūnai išsirinko po vieną visų leidinių egzempliorių (iš viso 14 knygelių). Tos „baisiosios“ knygos buvo „Aišbės elementorius“, P. Mikolainio „Pradinė aritmetika“, Baltrušaičio „Viešpaties Jėzaus gyvenimas“ ir t. t.²² 1912 m. kovo 13 d. M. Slapelienės knygyne Vilniaus apygardos teismo prokuroro įsakymu buvo atlikta dar viena krata. Policija ieškojo S. Jablonskienės vertimų knygelės. Knygynas buvo gavęs iš Seimų keliolika šios knygelės egzempliorių. Tačiau inspektorius buvo paėmęs visus caro valdžios uždraustus leidinėlius, todėl kratos metu šių knygų nerasta²³. Didelė krata buvo atlikta 1914 m. gegužės mėnesį. Policija konfiskavo daug knygų. Krėtėjai labai ieškojo Lazdynų Pelėdos knygelės „Judošius“, neradę jos, paėmė „Naujosios gadynės“ laikraščius. J. ir M. Slapeliams buvo iškeltos baudžiamosios bylos už priešvalstybinės literatūros platinimą. Knygyno savininkams grėšė turto konfiskavimas ir

¹⁸ Slapeliene M. Atsiminimai... // VUB RS. — F119—139. — L. 10.

¹⁹ Vilnius // Lietuvos ūki inkas. — 1906. — Birž. 9. — Nr. 59. — P. 705.

²⁰ Kratos // Lietuvos ūkininkas. — 1906. — Geg. 3. — Nr. 52. — P. 602.

²¹ Slapeliene M. Atsiminimai ... // VUB RS. — F119—140. — L. 4.

²² Liūdnas faktas // Lietuvos žinios. — 1913. — Nr. 24. — Bal. 9. — P. 13.

²³ Krata knygyne // Viltis. — 1912. — Kovo 16. — Nr. 33. — P. 2.

ištremimas į Sibirą²⁴. Prasidėjus karui, teismas bylą nutraukė. J. Slapelis buvo mobilizuotas į Rusijos kariuomenę.

Okupavę Vilnių, vokiečiai įvedė naują mokesčių mokėjimo tvarką. Knygynams uždedamo mokesčio dydis priklausė nuo savininko gaunamo pelno. M. Slapelienei vėl pradėjo prekiauti rašomąja medžiaga, kurios paklausa buvo labai padidėjusi. Okupacinė valdžia griežtai nustatė prekybinių įstaigų darbo laiką. Knygynams reikėjo dirbti nuo 7 val. ryto iki 8 val. vakaro. M. Slapelienei knygyną užplūdo vokiečių kareiviai. 1917 m. sausio 12 d. jie padarė kratą. Tą pačią dieną krata buvo atlikta ir M. Slapelienei bute. Vėliau paaiškėjo, kad knygų platintojas A. Meilus, nusipirkęs iš M. Slapelienei jos knygyno leisto „Lietuvos kalendoriaus“ 100 egzempliorių, įdėjo į juos atsišaukimus prieš okupacinę valdžią ir išdalijo žmonėms. Kareiviai, darydami kratą knygyne ir bute, ieškojo slaptos spaustuvės. Nors nieko ir nerado, vokiečiai uždarė M. Slapelienei į kalėjimą. Paleido tik po 3 dienų²⁵.

1918 m. Vilniuje valdžią paėmė lenkai. Kartą atėjęs į knygyną pareigūnas įsakė J. Slapeliui išsikraustyti iš užimamų patalpų²⁶. Knygyno savininkai nespėjo paliepimo įvykdyti: Vilniuje lenkus pakeitė Laikinoji revoliucinė darbininkų ir valstiečių vyriausybė. Naujosios valdžios pareigūnai pasiskubino padaryti knygyne kratą ir užantspauduoti jo rūsius²⁷. 1919 m. balandžio mėnesį į Vilnių įsiveržė lenkų legionai. Prasidėjo neramumai, kurie truko iki 1920 m. pabaigos. M. Slapelienei vėl teko rūpintis leidimu prekiauti knygomis. 1922 m. lenkų okupacinė valdžia ėmėsi represijų prieš lietuvius. Iš Vilniaus buvo ištremti 22 lietuvių veikėjai. M. Slapelienei knygynas buvo nuolat valdžios prižiūrimas. 1923 m. lapkričio 21 d. lenkų policija knygyne padarė kratą. Laikraštis „Lietuvos rytai“ tą įvykį taip aprašė: „M. Slapelienei knygynei teko garbės susilaukti vieno gana aukšto valdžios komisaro deleguoto valdininko vizito, kurio metu gerbiamas svečias tarėsi padaryti knygyne reviziją: paėmė po keliolika konfiskuotųjų „Lietuvos rytų“ ir „Lietuvos kelio“ numerių, konfiskavo iš pašto gaunamą „Amerikos tėvynę“ ir 17 vokiečių karo žemėlapių. Pamatęs ant sienos Lietuvos vyti, liepė jį nuimti ir kaip „znak wragego panstwa“, pašalinti“²⁸.

Vilniaus lietuviškų laikraščių leidėjai, išspausdintą kokio nors laikraščio tiražo dalį nugabendavo į M. Slapelienei knygyną ir tik po to įteikdavo cenzūrai. Pareigūnai, radę nepriimtina valdžiai straipsni, laikraštį konfiskuodavo. Leidėjai, išėmę nurodytą straipsnį, leidinį perspausdindavo iš naujo ir siųsdavo prenumeratoriams ir prekybos įstaigoms. M. Slapelienei knygynas platindavo ir pirmą, ir antrą laikraščio variantą. Knygyną lankantys revizoriai ypač kruopščiai peržiūrėdavo ant prekestalių padėtą periodinę spaudą. Kartą jiems pavyko rasti konfiskuo-

²⁴ Slapelienei M. Atsimi imai // VUB RS. — F119—139. — L. 12.

²⁵ Ten pat. — L. 20.

²⁶ Ten pat.

²⁷ Ten pat.

²⁸ Įvykdyta krata // Lietuvos rytai. — 1923. — Lapkr. 11. — Nr. 85. — P. 1.

to laikraščio numerį. M. Slapelienei buvo iškelta baudžiamoji byla už priešvalstybinės literatūros platinimą²⁹.

Lenkams nutraukus visus Vilniaus gyventojų ryšius su Lietuva, J. Slapelis ieškojo būdų, kaip parsigabenti iš ten knygų. 1923 m. jam pasisekė gauti leidimą vykti į Lietuvos Respubliką į giminių vestuves. Ta proga J. Slapelis užmezgė ryšius su knygų leidėjais ir prekybininkais. Pirmosios knygų siuntos buvo gabenamos slapta. Nuo 1924 m. J. Slapelis gaudavo vienkartinį Vilniaus vaivados leidimą pereiti sieną. Valdžia leido pervežti ir knygas. Atgabentus iš Kauno leidinius J. Slapelis palikdavo pasienio sargybai, kuri juos perduodavo cenzūrai. Čia peržiūrėtas knygas knygyno savininkai atsiimdavo. Nemažai knygų cenzūros įstaigos negrąžindavo, ypač tų, kuriose buvo minimas okupuotas Vilnius. Kitas knygų iš Kauno gabenimo kelias ėjo per Latviją. Cenzūrai sustiprėjus, apie pusė knygų nepasiekdavo adresato. Dėl to knygynas patirdavo didelių nuostolių. Kartais cenzoriai, praleidę knygas per sieną, atėję į knygyną, jas konfiskuodavo³⁰. Taip atsitiko su V. Mykolaičio-Putino romanu „Altorių šešėly“. Sėkmingai pervežtas per sieną kūrinys buvo bebaigiamas išparduoti, kai Vilniaus vyskupo nurodymu atėję pareigūnai knygas konfiskavo³¹. Įvairūs valdžios trukdymai nenutraukė M. Slapelienei ryšių su Lietuvos Respublika.

1926 ir 1928 m. knygynė valdžios pareigūnai vėl padarė kratas. M. Slapelienei ir J. Slapeliui grėsė teismas, kurio pavyko išvengti. Pirmos kratos metu policija ieškojo žemėlapių, kuriuose Vilnius parodytas Lietuvos Respublikos teritorijoje. Suradę vieną tokį, valdžios pareigūnai surašė protokolą³². Lietuviška knygyno veikla buvo nepatenkinti ne tik okupacinės valdžios pareigūnai. M. Slapelienei gaudavo grasinančių laišku iš lenkiškai kalbančių Vilniaus piliečių: „Lietuvių šnipinėjimo agentūra — M. Slapelienei knygyne. Jeigu provokacinis Lietuvos žemėlapis (kalbama apie J. Kamarausko istorinį Lietuvos žemėlapi) nebus iš lango pašalintas, knygyno langai bus išdauzyti ir visa lietuvių „kultūrinė“ lektūra atsідurs miesto latakė. Patariame prisitaikyti prie visuotinio reikalavimo, kad neatsitiktų taip, kaip Kaune su lenkų įstaigomis. Šalin litvomanai. Kerštas“³³.

1931 m. sukako 25 metai nuo knygyno įkūrimo. Ta proga Vilniaus lietuviškuose laikraščiuose pasirodė skelbimas, kviečiantis žmones apsilankyti knygynė vasario 19 d. Daug sveikinimų M. ir J. Slapeliai susilaukė paštu. Juozas Dylis iš Musteikių kaimo rašė: „Siunciu sveikinimą sukakus 25 metams, kartu ir padėkavojimą, kad laike didžiausių audrų, kada visos lietuvių įstaigos išnyko ir išmirė, išsilaikėt“³⁴. Panašaus turinio laišku knygyno savininkai gavo labai daug. Kartu su sveikinimais į

²⁹ Slapelienei M. Atsiminimai // VUB RS. — F119—139. — L. 31.

³⁰ Ten pat. — L. 40.

³¹ Ten pat. — L. 37.

³² Vilnius // Vilniaus golgota. — K., 1930. — P. 392.

³³ Grasinimai // Vilniaus rytojūs. — 1930. — Birž. 14. — Nr. 48. — P. 1.

³⁴ Dylis J. Sveikinimai knygyno jubiliejaus proga // VUB RS. — F119—139. — L. 40.

knygyną žmonės siuntė 25 ir 50 skatikų vertės pašto ženklus. Visiems pasveikinusiems knygyno savininkai išsiuntė po keletą pirmaisiais savo gyvavimo metais įsigytų knygelių. Jubiliejaus proga apie M. Slapeliens lietuvišką knygyną rašė Vilniaus ir nepriklausomos Lietuvos spauda. Knygyno savininkai surengė nedidelę parodėlę. Ant prekystalio buvo išdėliotos 1906-aisiais ir ankstesniais metais išleistos knygelės. Tarp jų buvo „Laukų darbai“, „Kaip įsigyti pinigų“, „Sviesto pabaiga“, „Lietuvos žvaigždutė“, „Mūsų bajorai“, „Lietuvą mylėk“, „Kaip bulgarai laisvę įgijo“ ir kt.³⁵ Tiems, kas norėjo, knygyno savininkai dovanavo po keletą šių leidinių³⁵.

1933 m. Prahoje buvo surengta Baltijos tautų knygų paroda. Šio renginio organizatoriai paprašė M. Slapeliens knygyno savininkų atsiųsti Vilniuje leistų knygų. J. Slapelis neatsisakė ir parūpino gražiau išleistų knygų, albumų bei atvirukų. Prahoje buvo eksponuojamos 43 knygyno savininkų atsiųstos knygos (iš viso parodoje buvo eksponuojamos 143 lietuviškos knygos). Daugumą jų sudarė vaikams skirti leidiniai. Taip pat buvo keletas Lietuvių mokslo ir Lietuvos dailės draugijų leidinių.

Lenkijoje veikė knygininkų sąjunga. Jai nepriklausiusiems knygy-nams nebuvo daroma jokių nuolaidų perkant knygas. M. Slapeliene ieškojo būdų, kaip tapti šios sąjungos nare. Gavusi dviejų solidžių knygininkų rekomendacijas, ji sumokėjo reikiamus mokesčius ir 1937 m. spalio 15 d. buvo priimta į knygininkų sąjungą. Jos organas „Knygininkų apžvalga“ („Przegląd księgarski“) paskelbė apie M. Slapeliens įtraukimą į sąjungos narių sąrašus, o jau 1938 m. vasario 12 d. tas pats laikraštis pranešė apie knygyno pašalinimą iš šios organizacijos³⁶. Tokių sankcijų sąjunga ėmėsi po 1938 m. įvykdytos kratos M. Slapeliens knygyne. 1938 m. vasario 1 d. lenkų policija uždarė knygyną, jo rūsius užantspaudavo, o prie durų pastatė sargybą. Kitą dieną atvykusi M. Slapeliene rado prie knygyno besibūriuojančius jaunos žmones. Tai buvo iš Lietuvos į Vilnių atvykę studijuoti lenkų jaunuoliai. Jie padėjo valdžios atsiųstiems pareigūnams daryti kratą. Knygyno savininkė savo atsiminimuose rašė: „Pasodino vieną knygyne, kuris stebėjo, kad nieko čia nenaikčiau ir neslėpčiau. Valdžininkai kitus nuvedė į sandėlius nuodugnios kratos daryti. Man, vadinas, buvo galima sėdėti ir pardavinėti, bet kai visi laikraščiai apie tą sensaciją knygyne rašė — niekas iš lietuvių nėjo“³⁷. Po daugiau kaip mėnesį trukusios kratos valdžios pareigūnai išvežė kelis sunkvežimius įvairios literatūros³⁸. M. Slapeliene ir J. Slapelis gavo teismo tardytojo šaukimą. Knygyno savininkai buvo kaltinami priešvalstybinės literatūros platinimu, siekiant atplėšti Lenkijos teritorijos dalį ir prijungti ją prie Lietuvos³⁹. 1939 m. vasarą M. ir J. Slapeliai gavo pra-

³⁵ Slapeliene M. Atsiminimai... // VUB RS. — F119—139. — L. 32.

³⁶ Ten pat. — F119—141. — L. 4.

³⁷ Ten pat.

³⁸ Ten pat.

³⁹ Ten pat.

nešimą, kad byla nutraukta. Valdžios pareigūnai leido nuimti antspaudus nuo sandėlių⁴⁰.

1939 m. spalio 10 d. Vilnius iš Lenkijos provincijos miesto vėl tapo Lietuvos sostine. Knygyne padaugėjo lankytojų. Atsikėlęs iš Kauno „Spaudos fondo“ knygyno direktorius B. Zygelis pasiūlė M. Šlapelienei parduoti knygyną, bet ši atsiskakė⁴¹.

1940 m. Sovietų Sąjunga okupavo Vilnių. J. Šlapelis jau sunkiai sirgo, todėl M. Šlapelienė knygyne dirbo viena. 1941 m. birželio 24 d. Vilnių užėmė vokiečių kariuomenė. M. Šlapelienė išsirūpino iš vokiečių inspekcijos leidimą laikyti knygyną, o gruodžio mėnesį gavo verslo liudijimą⁴².

1944 m. sovietinė kariuomenė vėl sugrįžo į Vilnių. Naujoji valdžia vedė leidimo knygynei, nors dar kurį laiką M. Šlapelienė galėjo prekiauti kanceliariinėmis prekėmis. 1948 m. buvusi knygyno savininkė buvo priversta palikti knygyno patalpas. 1949 m. sutvarkytus likusius savo knygyno fondus M. Šlapelienė perdavė LTSR knygų rūmams⁴³.

Vilniaus universiteto
Bibliotekininkystės katedra

Įteikta 1990 m. spalio mėn.

AUSRA VAICIONAITE

THE BOOK-SHOP OF M. ŠLAPELIENĖ IN VILNIUS: ESTABLISHMENT, ORGANIZATION AND WORKING ORDER

Summary

The most famous Vilnius book-shop of the beginning of the 20th century was established on the 18th of January 1906: The official owner of the book-shop was M. Šlapelienė. She worked without break during all the time of the book-shop's existing. The real manager was J. Šlapelis, who managed the commerce of the book-shop. The third owner E. Brazaitytė worked in the book-shop till 1907. The book-shop of M. Šlapelienė was acting without break during 39 years. It was rare case in history of Lithuanian book-shops. Wars, national oppression realized by occupation power made the work of the book-shop very difficult. The most harmful were searches that were done by Polish occupation power.

The book-shop of M. Šlapelienė was of great cultural importance. During the war (1914) it provided with books and manuals new-established Lithuanian schools. Lithuanian libraries, acting in Lithuania and abroad, received books from this book-shop. The book-shop also had commercial lent library. The work of the book-shop was stopped in 1944, when Soviet government prohibited to hold private commercial institutions.

⁴⁰ Ten pat. — L. 4.
⁴¹ Ten pat. — L. 16.
⁴² Ten pat.
⁴³ Ten pat.